

خاقانی اصفهانی مطرح کرد نشانه‌شناسی زیارت؛ از دیدار تا زیارت

استاد تمام زبان و ادبیات عرب دانشگاه اصفهان با بیان اینکه زیارت واجد معنایی فراتر از دیدار معمولی است،

استاد تمام زبان و ادبیات عرب دانشگاه اصفهان با بیان اینکه زیارت واجد معنایی فراتر از دیدار معمولی است، گفت: در زیارت، زائر با قصد و نیت خاصی به سوی مزور حرکت می‌کند و این حرکت، ارتباطی معنادار میان زائر، مزور و فضای زیارت ایجاد می‌کند. بر این اساس، زیارت را نمی‌توان صرفاً یک رؤیت یا مشاهده فیزیکی دانست؛ بلکه زیارت دارای ابعاد معرفتی، معنوی و نشانه‌شناختی است و مجموعه‌ای از نشانه‌ها در شکل‌گیری تجربه زیارت نقش دارند.

خاقانی

به گزارش ایکن، محمد خاقانی اصفهانی، استاد تمام زبان و ادبیات عرب دانشگاه اصفهان، ۱۴ شهریورماه در نشست علمی «نشانه‌شناسی مفهوم زیارت با تکیه بر زیارت جامعه کبیره» به ابعاد مختلف دانش نشانه‌شناسی، جایگاه آن در جهان معاصر و سنت علمی جهان اسلام و همچنین ظرفیت‌های نشانه‌شناختی مفهوم زیارت و زیارت جامعه کبیره پرداخت.

خاقانی اصفهانی با اشاره به مفهوم نشانه، بیان کرد: نشانه امری «مقول به تشکیک» و دارای مراتب است؛ به این معنا که نشانه‌ها از نظر میزان دلالت و قدرت ارجاع به مدلول، در یک سطح قرار ندارند و می‌توان برای آنها درجات و مراتب مختلفی در نظر گرفت.

وی با بیان اینکه نشانه در ساده‌ترین تعریف، رابطه‌ای میان «دال» و «مدلول» برقرار می‌کند، افزود: نشانه مخاطب را از خود به چیزی فراتر از خود ارجاع می‌دهد. بر همین اساس، اگر وجود را دارای مراتب بدانیم، نشانه‌ها نیز می‌توانند از شدت و ضعف برخوردار باشند.

وی در ادامه، طبقه‌بندی نشانه‌ها را یکی از مباحث بنیادین در دانش نشانه‌شناسی دانست و تصریح کرد: شناخت انواع نشانه و مرزبندی میان آن‌ها، زمینه‌ای برای تحلیل دقیق‌تر نظام‌های نشانه‌ای فراهم می‌کند.

سابقه مباحث نشانه‌شناختی در جهان اسلام

استاد زبان و ادبیات عرب دانشگاه اصفهان در ادامه به بررسی سابقه مباحث نشانه‌شناختی در جهان اسلام پرداخت و با اشاره به منطق صوری، دلالت‌ها را به سه دسته «عقلی»، «طبیعی» و «وضعی» تقسیم کرد و توضیح داد که دلالت وضعی نیز شامل دلالت‌های لفظی و غیرلفظی است.

خاقانی اصفهانی با بیان اینکه مباحث مرتبط با دلالت از منطق به دانش‌هایی همچون اصول فقه راه یافته است، گفت: در بررسی متون و گزاره‌های فقهی، توجه ویژه‌ای به دلالت‌های وضعی و به ویژه نشانه‌های لفظی شده است.

وی همچنین به ظرفیت‌های موجود در عرفان اسلامی برای مطالعه نشانه و نظام‌های نشانه‌ای اشاره کرد و مفاهیمی همچون تجلی، ظهور، مراتب وجود و نسبت میان ظاهر و باطن را زمینه‌هایی مناسب برای مطالعه نشانه‌شناختی در معارف اسلامی دانست.

به گفته وی، اگرچه عرفای اسلامی لزوماً درصدد تأسیس «علم نشانه‌شناسی» به معنای مدرن آن نبوده‌اند، بسیاری از مباحث مطرح شده در عرفان و فلسفه اسلامی درباره مراتب وجود، تجلی و ظهور، قابلیت تحلیل در چارچوب مطالعات نشانه‌شناختی را دارند.

خاقانی اصفهانی در بخش دیگری از سخنان خود با اشاره به جایگاه نشانه‌شناسی در میان علوم، اظهار کرد: نشانه‌شناسی را می‌توان دانشی در طول سایر علوم دانست، نه صرفاً دانشی در عرض آن‌ها.

وی با اشاره به دیدگاه‌های مطرح در زبان‌شناسی جدید و از جمله نظریات فردینان دو سوسور، تأکید کرد: انسان برای اندیشیدن و انتقال مفاهیم با نشانه‌ها سروکار دارد و حتی در فرآیند تفکر نیز ذهن انسان از یک نشانه به نشانه‌ای دیگر حرکت می‌کند.

وی همچنین نشانه‌شناسی را دارای ظرفیت‌های گسترده‌ای در حوزه‌هایی همچون نقد ادبی، مطالعات اجتماعی و تحلیل نظام‌های فرهنگی دانست.

خاقانی اصفهانی با اشاره به تحولات نشانه‌شناسی در غرب معاصر به دیدگاه چارلز سندرز پیرس اشاره کرد و افزود: وی برخلاف تلقی دوگانه از نشانه، رابطه نشانه را در قالب یک ساختار سه گانه مورد بررسی قرار می‌دهد.

خاقانی تأکید کرد: این تقسیم‌بندی می‌تواند در تحلیل متون و مناسک دینی نیز سودمند باشد و امکان مطالعه دقیق‌تر انواع نشانه‌های موجود در متون و اعمال عبادی را فراهم کند.

ظرفیت نشانه‌شناختی معارف قرآنی و مناسک عبادی

در بخش دیگری از این نشست، برخی مفاهیم و کلیدواژه‌های قرآنی و دینی از منظر نشانه‌شناختی مورد توجه قرار گرفت. مفاهیمی مانند «اسم»، «عالم» و «آیه» از جمله مفاهیمی معرفی شدند که می‌توانند در تحلیل نظام نشانه‌ای معارف اسلامی مورد توجه قرار گیرند. همچنین اذکار و حرکات موجود در نماز، از جمله قیام، قعود و دیگر حرکات، به عنوان نمونه‌هایی از نظام‌های نشانه‌ای در مناسک عبادی مورد بررسی قرار گرفتند.

خاقانی بیان کرد: در این چارچوب، حرکات عبادی را می‌توان در ارتباط با مفاهیمی همچون تقدم و تأخر، تدرج، مراتب و روابط میان اجزای یک نظام عبادی مطالعه کرد. بر این اساس، مناسک دینی صرفاً مجموعه‌ای از حرکات و الفاظ منفصل نیستند، بلکه مجموعه‌ای هماهنگ از نشانه‌ها را شکل می‌دهند که در کنار یکدیگر به تولید معنا می‌پردازند.

خاقانی با بیان اینکه زیارت واجد معنایی فراتر از دیدار معمولی است، تصریح کرد: در زیارت، زائر با قصد و نیت خاصی به سوی مزور حرکت می‌کند و این حرکت، ارتباطی معنادار میان زائر، مزور و فضای زیارت ایجاد می‌کند. بر این اساس، زیارت را نمی‌توان صرفاً یک رؤیت یا مشاهده فیزیکی دانست؛ بلکه زیارت دارای ابعاد معرفتی، معنوی و نشانه‌شناختی است و مجموعه‌ای از نشانه‌ها در شکل‌گیری تجربه زیارت نقش دارند.

خاقانی با بیان اینکه یکی از ویژگی‌های مهم زیارت جامعه کبیره، خطاب قرار دادن اهل بیت(ع) در یک ساختار واحد و منسجم است، گفت: استفاده از ساختارهای زبانی و ضمائر جمع در بخش‌هایی از این زیارت، بازتاب‌دهنده نوعی وحدت و انسجام در نگاه به جایگاه اهل بیت(ع) است. همچنین مفاهیمی همچون ولایت، محبت، ولایت تشریعی و ولایت تکوینی در ساختار معنایی زیارت جامعه کبیره حضور دارند و می‌توان آن‌ها را در ارتباط با نظام کلی نشانه‌های این زیارت مورد مطالعه قرار داد.

وی همچنین بر ظرفیت طبقه‌بندی نشانه‌های موجود در زیارت جامعه کبیره بر اساس الگوهایی همچون نماد، نمایه و شمایل تأکید کرد و با اشاره به فرایند شکل‌گیری تجربه زیارت از منظر نشانه‌شناختی، گفت: بر اساس این دیدگاه، می‌توان حرکت زائر را از یک سطح نمادین به یک تجربه نمایه‌ای و در نهایت به نوعی شمایل‌سازی ذهنی دنبال کرد. در مرحله نخست، زائر با مجموعه‌ای از نشانه‌های نمادین، الفاظ، مفاهیم و معارف مواجه است.

وی ادامه داد: سپس با حضور زائر در مکان زیارت، توسل و ارتباط مستقیم با فضای زیارت، تجربه‌ای نمایه‌ای شکل می‌گیرد؛ یعنی رابطه زائر با موضوع زیارت از سطح صرفاً قراردادی و زبانی فراتر می‌رود و به تجربه حضور نزدیک می‌شود.

خاقانی اضافه کرد: در مرحله نهایی نیز می‌توان از شکل‌گیری تصویری ذهنی از امام به عنوان «آینه خداوند» سخن گفت؛ تصویری که در ذهن زائر بر اساس مجموعه‌ای از نشانه‌ها و تجربه‌های پیشین شکل گرفته و به نوعی شمایل‌سازی ذهنی منجر می‌شود.

زیارت؛ یک نظام پیچیده نشانه‌ای

خاقانی در جمع‌بندی بحث خود با بیان اینکه مطالعه زیارت جامعه کبیره از منظر نشانه‌شناسی می‌تواند افق تازه‌ای برای فهم ساختار زبانی، معرفتی، آیینی و معنوی این زیارت بگشاید، تصریح کرد: بر این اساس، زیارت نه صرفاً یک متن یا مجموعه‌ای از اعمال عبادی، بلکه نظامی پیچیده از نشانه‌ها است که در آن زبان، حرکت، مکان، نیت، مفاهیم دینی و تجربه معنوی در کنار یکدیگر به تولید معنا می‌پردازند.